

VÝROBNÉ SILY AKO VÝVOJ ŠPECIFICKY ĽUDSKEJ SCHOPNOSTI VYRÁBAŤ

(Niekoľko poznámok na záver diskusie)

LADISLAV HOHOŠ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

Podnetná diskusia na tému *Marxov teoretický odkaz a problematika súčasných zmien vo výrobných silách* v časopise *Filozofia* sa neobmedzila len na kategoriálny status výrobných síl, ale prispela k lepšiemu poznaniu mnohých vecných problémov súvisiacich s uplatnením tejto zložitej sociálno-filozofickej a ekonomickej kategórie, ktorá patrí k fundamentu materialistického chápania dejín a je významným výtvarným odkazom Marxovho teoretického dedičstva. Najzložitejšie a najproblematickejšie sú naďalej otázky filozoficko-metodologické, predovšetkým klasifikácia výrobných síl. Autor tým, že inicioval diskusiu, si v žiadnom prípade nenáročoval na ich vyriešenie, ale usiloval sa načrtnúť jeden možný prístup, ktorý „zodpovedá podmienkam vedecko-technickej revolúcie“ (1, s. 358). Ak nasledujúce poznámky venujeme uvedenej otázke, nijako tým nechceme znižovať význam príspevkov obohacujúcich diskusiu o iné — rovnako dôležité — aspekty výrobných síl.

Viacerí autori dôraznejšie než v našej stati akcentovali systémový prístup k výrobným silám. So súhlasom sa stretol argument V. S. Barulina o metodologickej rovnoprávnosti zložiek výrobných síl vo výrobnom procese, ktorý spočíva v tom, že všetky zložky sú pre výrobu rovnako nevyhnutné a absencia čoho len jednej z nich má za následok zastavenie materiálneho výrobného procesu. „Systémová kvalita“ sa vzťahuje na vlastnosť každej zložky byť výrobnou silou len v rámci určitého systému prostriedkov, predmetov a ľudskej činnosti. Metodologická rovnoprávnosť, resp. totožnosť je však východiskovým momentom netotožnosti, resp. rozdielnosti zložiek výrobných síl (2, s. 147—148). Potom treba hlbšie teoreticky zdôvodniť, na základe akých systémových kvalít charakterizujeme človeka ako hlavnú výrobnú silu, čomu sme v našej úvodnej štúdii nevenovali prvoradú pozornosť, hoci táto charakteristika mohla a mala byť vhodným metodologickým východiskom ďalších úvah, vrátane klasifikácie výrobných síl (3, s. 78).

Podiel človeka na úžitkovej energii vo výrobe bol r. 1850 15 %, r. 1950 len 3 %, podiel zvierat ako ťažnej sily sa za storočie znížil zo 79 % na 1 %, kým podiel techniky vzrástol zo 6 % na 96 % (4, s. 195). Pri nízkom stupni rozvoja výrobných síl teda človek zohrával úlohu ich vecnej alebo energetickej zložky. Pritom sa všeobecne uznáva, že človek je hlavnou výrobnou silou v tom zmysle, že dáva všetky zložky výrobných síl do pohybu na dosiahnutie určitých cieľov, ktoré sú motivované výrobnými stimulmi. Ide o to, že len v spojení s človekom, s jeho činnosťou sa substanciálne komponenty výrobných síl stávajú reálne funkčnými výrobnými silami. Nejde samozrejme iba o konkrétnu výrobo-technickú úlohu človeka pri fungovaní výroby, ale predovšetkým o vyjadrenie spoločenskej podstaty človeka. Ak by sme redukovali úlohu človeka vo výrobnom procese len na jeho bezprostrednú účasť v materiálnej výrobe, nebolo by možné zdôvodniť jeho postavenie hlavnej výrobnéj sily. Fyzické

schopnosti človeka dávno prekonali technické a energetické systémy. Navyše veda v podobe bezprostrednej výrobnéj sily prevyšuje intelektuálny potenciál jednotlivého pracovníka vo výrobe. V tejto súvislosti sme ukázali na skutočnosť, že zakladatelia marxizmu rozlišovali medzi materiálnymi a duchovnými výrobnými silami. Nech akceptujeme akúkoľvek kvalitu človeka ako výrobnéj sily, príslušná schopnosť človeka predstihuje nejaká iná zložka výrobných síl. Tento zdánlivý paradox dokazuje, že výrobné sily vo svojej totalite predstavujú vlastne oddelenú a rozvinutú ľudskú schopnosť, ktoré tým, že sa diferencovali od svojho nositeľa, môžu človeka v určitých parametroch predstihovať. Lenže výlučne človek zosobňuje bohatstvo spoločenských vzťahov a kultúry. Človek, keď sa podieľa na pracovnom (výrobnom) procese, neeliminuje svoju subjektivitu. Inými slovami, aktom začlenenia do systému výrobných síl neprestáva človek byť homo sapiens, a to bez ohľadu na to, či daná konkrétna sociálna štruktúra spoločenskej výroby umožňuje tieto kvality uplatňovať a rozvíjať alebo naopak, či ich potláča, dehumanizuje, a tým sa práca odcudzuje. Človek ovláda všetky zložky výrobných síl svojou aktivitou a iniciatívou, vystupuje ako hlavná výrobná sila v spoločenskom zmysle a toto jeho postavenie zostáva zachované, pokiaľ existuje spoločnosť a výroba, vôbec teda nezávisí od konkrétnej historickej modifikácie bezprostredných výrobných funkcií človeka. Marx neredukoval prácu len na výmenu látok medzi človekom a prírodou. Hoci rešpektoval aj netvorivú prácu, predsa ukázal na všeobecnú charakteristiku práce ako pozitívnej, tvorivej činnosti (5, 2. zv., s. 103). Človek sa prejavuje ako spoločenská a cieľavedomé konajúca bytosť svojou špecificky ľudskou činnosťou, keď v materiálnej a duchovnej produkcii generuje a zároveň sebareprodukuje vlastnú ľudskú podstatu. Uviedli sme, že práca bola vždy motivovaná a do duchovných výrobných síl sme zaradili aj morálne stimuly, estetické hľadiská a hodnotové priority vo vzťahu k prírode. Motivácia sama osebe nie je ešte výrobou, avšak určitá zainteresovanosť na práci, cieľ a hodnotách pracovnej činnosti mala vždy istú úlohu a vo vedecko-technickej revolúcii jej význam dramaticky narastá.

V. Žerebin a E. Duda odmietli tzv. rozšírenú sociologickú interpretáciu obsahu výrobných síl, kde okrem klasifikácie L. Hohoša zaraďujú vystúpenie L. P. Bujevovej v sovietskej diskusii (6, s. 209 a 216). Podľa Bujevovej výrobné sily nemožno merať iba prostriedkami, ktoré človek aplikuje vo výrobnom procese, ale sú to predovšetkým ľudské sily a schopnosti. Bujevová vyčíta filozofom úzky ekonomický alebo „technologický“ prístup zameraný na stupeň techniky a technológie, pričom u pracovníka sa berú do úvahy len úroveň vzdelania a kvalifikácie, ktorými nemožno vyčerpať charakteristiku subjektu pracovnej činnosti. „Filozofický prístup k analýze výrobných síl predpokladá širšie preskúmať prácu: nielen ako podmienku existencie a vývoja spoločnosti, ale ako nevyhnutný prostriedok rozvoja ľudských bytostných síl a rozhodujúcu formu ľudskej činnosti“ (7, s. 93). Citovaný výrok dokazuje, že autorka nezaradila priamo do výrobných síl „vytvorenie sociálnych foriem života a všetkých spoločenských vzťahov“, čo sa jej v diskusii pripisuje (6, s. 209). Ide o prácu, prostredníctvom ktorej človek vytvára nielen vecné a predmetné prostriedky svojho života, ale aj sociálne formy života, spoločenské vzťahy, ich jadro (výrobné vzťahy), vrátane spoločenskej reprodukcie a vývoja človeka, jeho tvorivých síl a schopností. Vo vedecko-technickej revolúcii vstupujú do pracovného procesu rozmanité subjektívne sily človeka, v širšom vzťahu celá

kultúra osobnosti. Mimo zložitého komplexu sociálnych schopností osobnosti, v ktorom profesionálna príprava tvorí jednu jeho časť, sotva možno v aktuálnosti charakterizovať výrobnú kultúru pracovníka ako najvýznamnejší indikátor vývoja výrobných síl v súčasnosti [7, s. 93]. Táto teoretická pozícia je v úplnom súlade s rozvíjaním vedecko-technickej revolúcie a je jej vstupom do novej etapy [8, s. 77—101, 133—137]. Úzke chápanie dialektiky výrobných síl a výrobných vzťahov v rámci prírodno-historického procesu kritizovali v zásadnom článku aj poprední sovietski autori Fedosejev a Iljičev. Humanistický aspekt dejín vytvárajú ľudia tým, že generujú svojou činnosťou výrobné sily a im zodpovedajúce výrobné vzťahy. Humanizácia človeka súvisí so striedaním spoločensko-ekonomických formácií. Dejiny interpretujú autori ako činnosť ľudí, ktorá je uvedomelá, pokiaľ ide o formu, objektívna, pokiaľ ide o obsah, orientovaná v konečnom dôsledku nielen na produkciu existenčných a výrobných prostriedkov, ale aj na zdokonaľovanie ľudí a humanizáciu dejín [9, s. 9—10].

Zásadným teoreticko-metodologickým problémom je Marxovo vymedzenie „produktívnej sily práce“ v zmysle výrobných síl. J. K. Pletnikov (na čo sa odvolávajú Žerebin, Duda) považuje hranicu medzi pracovným prostriedkom a pracovným predmetom síce za relatívnu, ale za určenú, lebo vecnú zložku výrobných síl na rozdiel od pracovného predmetu ovláda človek bezprostredne. Podľa názoru Pletnikova ide o nesprávne stotožnenie dvoch kategórií, výrobných síl a produktívnej sily práce, keďže táto vyjadruje produktivitu, ktorá nezávisí len od spoločenských, ale aj od prírodných faktorov. [10, s. 282; 6, s. 215]. Podobná teoretická pozícia však vedie k vylúčeniu pracovného predmetu zo štruktúry výrobných síl, čo všetci prispievatelia v diskusii odmietajú. V našej úvodnej štúdii sme používali Marxove termíny „produktívne“ a „výrobné“ sily ako synonymá, čo možno doložiť odkazmi na prípravné rukopisy ku *Kapitálu*. [5, 1. zv., s. 360—361; 2. zv., s. 18—19, 30, 73, 187—188]. Ako je známe, K. Marx, odvolávajúc sa v *Kapitáli* na dielo *Destutta de Tracy*, ukázal, že forma práce mnohých osôb, ktoré vo výrobných procesoch pracujú popri sebe a v súčinnosti, sa nazýva kooperácia a táto vytvára produktívnu silu, ktorá ako taká musí byť masovou silou [11, s. 333—334]. Na základe dialektického prepojenia všeobecnej a spoločnej práce v podmienkach vedecko-technickej revolúcie, keď narastá význam všeobecnej práce v spoločenskej deľbe práce, sme zdôvodnili, že veda ako teoretická aktivita nemôže bezprostredne vstupovať do výrobných síl, ale modifikuje jednak obsah všetkých troch základných komponentov bezprostredných výrobných síl, jednak sa — vo vedecko-technickej revolúcii rozhodujúcim podielom — zúčastňuje na formovaní spoločenských výrobných síl. V sociokultúrnom kontexte navyše práca je zdrojom kultúry iba vtedy, keď je spoločenskou výrobnou silou, t. j. vytvára nielen materiálne bohatstvo, ale ľudské bohatstvo, čiže samého človeka v celej rozmanitosti spoločenských vzťahov. Spoločenská práca reprezentuje jednotu objektívnych (komplexov spoločensky rozvinutých výrobných síl) a subjektívnych predpokladov [živej práce]. V produkte všeobecnej práce sú vždy prítomné subjektívne kvality tvorcu, či už individuálneho alebo kolektívneho subjektu. Produktom všeobecnej práce je predmet, ktorý má unikátnu a zároveň všeobecnú hodnotu, je špecifický a neopakovateľný. Všeobecná práca teda tvorí nevyhnutný aspekt činnosti v zmysle zdroja kultúry, čo sa vzťahuje nielen na duchovnú, ale aj na materiálnu výrobu [12, s. 56—62].

V našej štúdii sme rozobrali, prečo veda vystupuje do výrobných síl až na určitom štádiu spoločenského vývoja. Argument, že „veda sa nemôže pokladať za prvok výrobných síl, pretože neexistovala v podmienkach prvotnopospolnej spoločnosti“, nepovažujeme za presvedčivý (6, s. 210). Veď v prisvojovacej ekonomike prirodzene vzniknutej pospolnosti bol orgán ľudského tela nástrojom a keďže sa ešte neoddelil od človeka, je súčasťou ľudskej pracovnej sily a nie pracovným prostriedkom. Možno potom konštatovať, že ani pracovný prostriedok nie je zložkou výrobných síl, pretože nie je „všeobecným prvkom určujúcej stránky procesu výroby a neexistuje objektívne vo všetkých etapách vývoja ľudstva“? zastávame názor, že „vo všeobecnosti výrobné sily môžu fungovať mimo každej závislosti od vedeckého poznania“ (Žerebin, Duda), avšak nie v rámci ľudskej civilizácie, čo možno dokumentovať na historickom vývoji. Cenným príspevkom ku skúmaniu kategórie výrobných síl je vymedzenie kritérií klasifikácie, v citovanom článku ide o štyri kritériá (6, s. 212—214).

V redakčnom článku k sovietskej diskusii sa píše: „...uznanie určujúcej úlohy výrobných síl v spoločenskom vývoji ostáva nepochybným princípom materialistického monizmu v chápaní dejín a táto zásadná metodologická pozícia musí byť zachovaná, ak by sme aj rozširovali štruktúru výrobných síl (7, s. 101; porovnaj 6, s. 209). Ďalej sa však v závere pripúšťa: „Vývoj výroby do značnej miery závisí od procesov v rozmanitých sférach spoločenského života. Tieto procesy, ktoré zrodila výroba, sa v určitej forme a v niektorých aspektoch vracajú k výrobe a pôsobia na výrobu vo vnútri samých výrobných síl, ako je tomu napríklad s vedou. Uvedený prístup zrejme môže poskytnúť metodologický kľúč na rozšírenú interpretáciu výrobných síl (7, s. 101). Cenným výsledkom našej diskusie je prehĺbenie poznania zložitého a mnohoúrovňového procesu premeny vedy na bezprostrednú výrobnú silu. Citujeme zo štúdie R. Šimu: „Premena vedy na bezprostrednú výrobnú silu neznamená len uplatňovanie vedeckých poznatkov a ideí vo výrobe, ale základnú premenu celej vedy, vznik novej sociálno-výrobnej funkcie vedy, najmä zmenu jej sociálneho statusu a taký jej prienik do výroby, že v nej vyvoláva základné revolučné premeny, nové technické a technologické procesy a človeka z tradičného ľudského faktora mení na hlavnú výrobnú silu. ... Ak sa výroba nerozvinula na takú úroveň, že vyžaduje premenu vedy na bezprostrednú výrobnú silu, tak veda sa nemôže premeniť na bezprostrednú výrobnú silu (3, s. 81). Zo vzájomnej podmienenosti vedy a výroby vyplýva, že 1. vôbec nie všetky prírodovedecké teórie, aj keď sú svetonázorovo a metodologicky významné, sa podieľajú na tejto premene vedy; 2. narastá význam spoločenských vied vo funkcii bezprostrednej sily (3, s. 81—82; 8, s. 37—43).

Plne sa stotožňujeme s upozornením, že „delenie zložitého systému sa musí robiť podľa jedného základu, podstatného znaku“ (6, s. 211). Podľa nášho názoru neexistujú „večné“ (t. j. vzťahujúce sa na celú históriu) elementy výrobných síl, ktoré by sa dali jednoznačne definovať klasifikačnou analýzou. Každý pokus o klasifikáciu výrobných síl musí byť podložený Marxovým princípom konkrétneho historizmu, čiže jednoty logického a historického v materialistickom chápaní dejín. Naša úvaha si kladie skromný cieľ — stimulovať ďalší výskum Marxovho teoretického odkazu v uvedených intenciách.

LITERATÚRA

1. HOHOŠ, L.: Marxov teoretický odkaz a problematika súčasných zmien vo výrobných silách. In: Filozofia, č. 3, Bratislava 1984.
2. Istoričeskij materializm kak sociálno-filosofskaja teorija. Moskva 1982.
3. ŠIMA, R.: Spoločensko-ludská podstata výrobných síl. In: Filozofia, č. 1, Bratislava 1985.
4. RICHTA, R. a kol.: Civilizácia na rázcestí. Bratislava 1968.
5. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“. Zv. 1, Bratislava 1974; Zv. 2, Bratislava 1975.
6. ŽEREBIN, V. — DUDA, E.: Výrobné sily ako sociálno-filozofická kategória. Filozofia, č. 2, Bratislava 1985.
7. Proizvoditelnyje sily kak filosofskaja kategorija. In: Voprosy filosofii, N. 9., Moskva 1981.
8. HOHOŠ, L.: Vedecko-technická revolúcia a budúcnosť ľudstva. Bratislava 1985.
9. FEDOSEJEV, P. N. — ILJIČEV, L. F.: O nekotorych metodologičeskich problemach istoričeskogo materializma. In: Voprosy filosofii, N. 6, Moskva 1984.
10. Marksistsko-leninskaja teorija istoričeskogo processa. T. 1, Moskva 1981.
11. MARX, K.: Kapitál. Zv. 1, Bratislava 1979.
12. Problemy filosofii kul'tury. Moskva 1984.